

Ks. Józef RAPACZ
Papieska Akademia Teologiczna

KOŚCIELNE STOWARZYSZENIA I RUCHY W PRAWIE KANONICZNYM*

„Stowarzyszenie¹ obejmuje pewną grupę osób, które się zrzeszają dla osiągnięcia wspólnym działaniem określonych celów. Mówiąc o stowarzyszeniach wiernych, mamy na uwadze cele związane z życiem Kościoła”². W takim ujęciu pojęcie stowarzyszenie wiernych obejmuje rzeczywistość bardzo bogatą. Mieszczą się tu: instytuty życia konsekrowanego, stowarzyszenia życia apostołskiego oraz tzw. kościelne ruchy³. Nowy *Kodeks prawa kanonicznego* z roku 1983 poświęca 171 kanonów (w części III księgi II) tematowi: *Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostołskiego*. Problematyka ta ze względu na swoją specyfikę nie jest podejmowana w obecnym artykule.

Jeśli natomiast chodzi o kościelne ruchy, to należy zauważyć, że prawodawca wprost nie wypowiada się na ten temat w *Kodeksie prawa kanonicznego*. Ich prawna kolokacja wyrażona jest w normach dotyczących stowarzyszeń wiernych (o których jest mowa w tytule V księgi II, w kanonach 298–329) lub też w przepisach prawnych odnośnie do instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego. Dlatego w artykule tym zajmiemy się przede wszystkim stowarzyszeniami wiernych, tak jak to zostało ujęte we wspomnianych kanonach 298–329. Nie jest moim celem interpretacja wszystkich wskazanych tutaj kanonów, ale podanie najważniejszych norm prawnych odnoszących się do tematu.

* Treść tego artykułu zasadniczo pokrywa się z referatem wygłoszonym przez Autora na spotkaniu Sekcji Pastoralistów Polskich, które odbyło się w Warszawie w dniach 22–23 kwietnia 2002 r.

¹ Łacińskie słowo *consociatio* oznacza: stowarzyszenie, zjednoczenie, związek (por. A. J o u g a n, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 148).

² E. S z t a f r o w s k i, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Warszawa 1985, s. 342.

³ Por. tamże.

Mówiąc o stowarzyszeniach wiernych prawodawca stwierdza:

W Kościele istnieją stowarzyszenia różniące się od instytucji życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego, w których wierni, czy to duchowni czy świeccy, albo duchowni i świeccy razem, dążą wspólnym wysiłkiem do ożywienia doskonalszego życia, do rozwoju publicznego kultu lub popierania chrześcijańskiej doktryny, albo do podejmowania dzieł apostołatu, mianowicie poczynań związanych z ewangelizacją, wykonywania dzieł pobożności lub miłości lub zmierzających do ożywienia duchem chrześcijańskim porządku doczesnego” (kan. 298. § 1).

Zatem omawiane stowarzyszenia obejmują wiernych, którymi są albo duchowni i świeccy zrzeszeni razem w danym stowarzyszeniu, albo osobno duchowni i osobno świeccy. Charakterystyczną rzeczą jest to, że wierni zamierzone cele starają się osiągnąć wspólnym wysiłkiem i działaniem. Cele, jakie stają przed stowarzyszeniami, są następujące:

- Osiągnięcia życia bardziej doskonałego.
- Rozwój kultu publicznego.
- Pogłębienie chrześcijańskiej doktryny.
- Podejmowanie dzieła apostołatu, a więc poczynań w zakresie ewangelizacji, wykonywanie dzieł pobożności lub miłosierdzia albo zmierzających do przepojenia duchem chrześcijańskim porządku doczesnego.

Cele te osiągają bez składania ślubów i bez podejmowania życia wspólnego⁴.

STOWARZYSZENIA ZAINICJOWANE PRZEZ WIERNYCH⁵

Pierwotne prawo

Wśród praw wiernych, które wymienia nowy *Kodeks prawa kanonicznego*, jest także prawo do zakładania stowarzyszeń. W kan. 215 tegoż *Kodeksu* czytamy:

Wierni mają prawo swobodnego zakładania stowarzyszeń i kierowania nimi dla celów miłości lub pobożności albo dla ożywienia chrześcijańskiego powołania w świecie, a także odbywania zebrań dla wspólnego osiągnięcia tych celów⁶.

⁴ Tamże, s. 343.

⁵ Podział stowarzyszeń został dokonany przede wszystkim w oparciu o: L. Chiappetta, *Il Codice di diritto canonico*, vol. 1, Napoli 1988, s. 382–386.

⁶ Por. także kan. 299, § 1; kan. 327.

Jako prawo wszystkich wiernych, nie jest to prawo przyznane przez władzę kościelną, ale wynika z sakramentu chrztu świętego i jak najbardziej odpowiada naturze Kościoła jako wspólnoty tych, którzy zostali wszczępieni w Jezusa Chrystusa. Dlatego też korzystanie z tego prawa może mieć miejsce tylko we wspólnocie kościelnej poprzez uznanie i ochronę ze strony władzy kościelnej oraz włączenie się w misję Kościoła ze strony wiernych należących do poszczególnych stowarzyszeń⁷.

Papież Jan Paweł II wyraża bardzo jasno tę prawdę w encyklice *Christifideles laici*:

Wolność ta [zrzeszania się] jest autentycznym prawem, które nie jest jakiegoś rodzaju «ustępstwem» ze strony władzy, ale wywodzi się z Chrztu, jako z sakramentu, który wzywa [...] do aktywnego udziału w komunii i misji Kościoła [...]. Jest to zatem wolność uznana i zagwarantowana przez władze kościelne i można z niej korzystać zawsze i tylko w komunii Kościoła. Dlatego prawo [...] do zrzeszania się pozostaje w istotnym odniesieniu do życia komunii i do misji samego Kościoła (CHL 29).

I właśnie tylko w tym świetle można odczytywać całe prawodawstwo kościelne na temat stowarzyszeń wiernych.

Stowarzyszenia o charakterze prywatnym

Stowarzyszenia, które zostają założone bezpośrednio przez wiernych, mają charakter prywatny. Jeśli istnieje uzasadniona przyczyna, władza kościelna może je zalecać i popierać, ale to nie zmienia ich charakteru: pozostają one nadal prywatne (kan. 299, § 2). Charakter prywatny tych stowarzyszeń pozostaje nawet wtedy, gdy kompetentna władza kościelna przyznaje im osobowość prawną (por. kan. 322).

Potwierdzenie ze strony Kościoła

Jak już zostało zaakcentowane, na mocy prawa do zrzeszania się wierni mogą zakładać własne stowarzyszenia w celach religijnych (wyjęte są cele wskazane w kan. 301, § 1) bez żadnej autoryzacji ze strony władzy kościelnej. Jednakże stowarzyszenia takie, bez autory-

⁷ G. Ghirlanda, *Associazione di fedeli*, [w:] *Nuovo dizionario di diritto canonico*, a cura Carlos Corral Salvador, Velasio De Paolis, Gianfranco Ghirlanda, Milano 1993, s. 52.

zacji kościelnej, nie mają żadnego charakteru „eklezjalnego” i są w całości prywatne. Aby te stowarzyszenia mogły otrzymać potwierdzenie (zwykle potwierdzenie; nie potwierdzenie prawne, które przyznaje osobowość prawną), należy statut stowarzyszenia poddać przeglądowi (*revisio*) kompetentnej władzy kościelnej. Wystarczające w tym przypadku jest potwierdzenie (*recognitio*); nie wymagane jest uznanie (*approbatio*), które natomiast jest potrzebne, aby została przyznana osobowość prawna (kan. 322, § 2).

Po dokonaniu przeglądu (*revisio*) statutów, kompetentna władza może udzielić potwierdzenia (*recognitio*), które może przyjąć różne formy: formalny dekret uznania (*approbatio*) lub po prostu zwykle potwierdzenie, zalecenie, poparcie; wystarczający jest *per se* również tylko fakt przeglądu (*revisio*) statutów (pośrednie potwierdzenie).

Kompetentna władza kościelna (analogicznie do kan. 312, § 1) dla stowarzyszeń powszechnych i międzynarodowych to Stolica Apostolska, dla stowarzyszeń krajowych – Konferencja Episkopatu, dla stowarzyszeń diecezjalnych – biskup diecezjalny.

Poprzez potwierdzenie (*recognitio*) ze strony władzy kościelnej stowarzyszenia prywatne, założone przez wiernych, otrzymują charakter „eklezjalny”, czyli „esse ecclesiasticum”. W pewnym sensie otrzymują „potwierdzenie chrześcijańskiej identyczności”, która gwarantuje, że nic nie ma w nich „przeciwnej chrześcijańskiej doktrynie, dyscyplinie czy też moralności” (por. *Communicationes*, 1983, s. 83, kan. 674). Zatem w tym kontekście możemy wyróżnić trzy rodzaje stowarzyszeń prywatnych:

1. Stowarzyszenia faktyczne, całkowicie prywatne, powstałe z wyłączenie z wolnej inicjatywy wiernych i pozbawione jakiegokolwiek potwierdzenia (*recognitio*) ze strony władzy kościelnej.

2. Stowarzyszenia prywatne potwierdzone aktem formalnym lub w sposób pośrednio.

3. Stowarzyszenia prywatne z przyznaną osobowością prawną poprzez szczególny akt administracyjny.

Stowarzyszenia „katolickie”

Chociaż stowarzyszenia, o których mowa, powstają w Kościele katolickim, to jednak nazwa „stowarzyszenie katolickie” jest zarezerwowane jedynie dla niektórych. Zgodnie z przepisami prawa kanonicznego „żadne stowarzyszenie nie może przybrać nazwy «katolickie», chyba że za zgodą kompetentnej władzy kościelnej” (kan. 300). Norma ta jest

zaaplikowaniem ogólnego przepisu odnoszącego się do działalności wiernych. Według tego przepisu „wszyscy wierni, którzy uczestniczą w misji Kościoła, mają prawo, by przez własne inicjatywy, każdy zgodnie ze swoim stanem i pozycją, popierali lub podtrzymywali apostołską działalność. Żadna jednak inicjatywa nie może sobie przypisywać miana katolickiej, jeśli nie otrzyma zgody kompetentnej władzy kościelnej” (kan. 216).

STOWARZYSZENIA ERYGOWANE PRZEZ WŁADZĘ KOŚCIELNĄ

Stowarzyszenia, których erekcja zarezerwowana jest dla kompetentnej władzy

Stowarzyszenia mające szczególne cele mogą być erygowane jedynie przez odpowiednią władzę kościelną. Według kan. 301, § 1 chodzi tu o:

- stowarzyszenia, które „zamierzają przekazywać doktrynę chrześcijańską w imieniu Kościoła”;
- stowarzyszenia, które „zamierzają rozwijać kult publiczny”⁸;
- stowarzyszenia posiadające „cele, których realizacja ze swej natury zastrzeżona jest władzy kościelnej” (np. takim stowarzyszeniem jest to, które stawia sobie za cel formację duchownych).

Stowarzyszenia, których erekcja nie jest zarezerwowana

Stowarzyszenia, które mają inne cele religijne niż wskazane wyżej, nie są zarezerwowane władzy kościelnej i mogą być zakładane z wolnej inicjatywy wiernych. Jeśli jednak sami wierni nie korzystają z przysługujących im możliwości, wówczas odpowiednia władza kościelna (kan. 301 § 1) według swego uznania eryguje także te stowarzyszenia, wykonując w ten sposób swoje prawo i obowiązek uzupełnienia.

Stowarzyszenia publiczne

Wszystkie stowarzyszenia erygowane przez kompetentną władzę kościelną (kan. 301, § 1) są stowarzyszeniami publicznymi, działają-

⁸ O kulcie publicznym mówimy wtedy, gdy jest on sprawowany w „imieniu Kościoła” (por. kan. 834, § 2).

cymi w imieniu Kościoła (*nomine Ecclesiae*) i mającymi na mocy erekcji (*eo ipso*) osobowość prawną (kan. 313). Różnica między stowarzyszeniami publicznymi a prywatnymi wynika z faktu ich erekcji oraz sposobu działania (por. *Communicationes* 1983, s. 85–86). Stowarzyszenia, które zostały erygowane przez władzę kościelną, są wszystkie publiczne; natomiast te erygowane przez wiernych – są stowarzyszeniami prywatnymi i pozostają takimi, nawet jeśli cieszą się osobowością prawną⁹. Oczywiście nic nie stoi na przeszkodzie, że w późniejszym czasie dana prywatna osoba prawna przekształci się w publiczną. Wystarczy w tym przypadku, że władza kościelna (kan. 312, § 1) uczyni to odpowiednim dekretem, który zgodnie z kan. 116 upoważnia do działania w imieniu Kościoła (por. także kan. 313).

KLERYCKIE STOWARZYSZENIA WIERNYCH I TRZECI ZAKON

W normach ogólnych dotyczących stowarzyszeń *Kodeks prawa kanonicznego* wspomina o dwóch szczególnych stowarzyszeniach:

1. Kleryckie stowarzyszenia wiernych.
2. Trzeci zakon.

Ad 1) Kan. 302 stanowi:

Kleryckimi stowarzyszeniami wiernych są nazwane te, które są kierowane przez duchownych, podejmują wykonywanie święceń oraz jako takie są uznawane przez kompetentną władzę.

Według tego kanonu kleryckie stowarzyszenia wiernych posiadają następujące elementy:

- duchowni należą do nich i oni kierują nimi;
- jako cel posiadają wykonywanie święceń ze strony swoich członków;
- są uznane jako takie przez kompetentną władzę kościelną.

A zatem kleryckie stowarzyszenia wiernych zawsze muszą być uznane przez władzę kościelną: albo poprzez przyznanie osobowości prawnej lub przynajmniej poprzez uznanie statutów. Warto tutaj przypomnieć, że duchownym zabronione jest należeć do stowarzyszeń

⁹ Kan. 322: § 1. Prywatne stowarzyszenie wiernych może uzyskać osobowość prawną przez formalny dekret kompetentnej władzy kościelnej, o której w kan. 312.

§ 2. Żadne stowarzyszenie prywatne wiernych nie może uzyskać osobowości prawnej, jeżeli jego statuty nie zostały zatwierdzone przez władzę kościelną, o której w kan. 312, § 1; zatwierdzenie zaś statutów nie zmienia prywatnej natury stowarzyszenia.

całkowicie prywatnych. Zakaz ten podyktowany jest tym, że duchowni w sposób szczególny złączeni są z samym Kościołem i z hierarchią¹⁰.

Ad 2) W kan. 303 stwierdza się:

Stowarzyszenia, których członkowie żyjąc w świecie uczestniczą w duchu jakiegoś instytutu zakonnego, pod wyższym kierownictwem tegoż instytutu prowadzą życie apostołskie i zdążają do chrześcijańskiej doskonałości, nazywają się trzecimi zakonami lub otrzymują inną odpowiednią nazwę.

Trzeci zakon (mogą także istnieć inne odpowiednie określenia) to stowarzyszenie afiliowane do jakiegoś instytutu zakonnego. Jego członkowie: żyją w świecie; uczestnicząc w duchu danego instytutu zakonnego, oddają się życiu apostołskiemu i zdążają do chrześcijańskiej doskonałości; działają pod wyższym kierownictwem tego instytutu.

KOŚCIELNE RUCHY

W encyklice *Redemptoris missio* papież Jan Paweł II pisze:

Wewnątrz Kościoła stoją przed nami różne typy służb, funkcji, posług i form ożywiania życia chrześcijańskiego. Pragnę wspomnieć jako nowość, która wyłoniła się w ostatnich czasach w licznych Kościołach, wielki rozwój „ruchów kościelnych”, obdarzonych ogromnym dynamizmem misyjnym. Ruchy te – jeśli włączają się z pokorą w życie Kościołów lokalnych i zostają przyjęte serdecznie przez biskupów i kapłanów w strukturach diecezjalnych i parafialnych – stanowią prawdziwy dar Boży dla nowej ewangelizacji i dla działalności misyjnej we właściwym tego słowa znaczeniu. Zachęcam zatem gorąco, by szerzyć je i korzystać z nich dla przywrócenia żywotności, zwłaszcza wśród młodzieży, życiu chrześcijańskiemu i ewangelizacji, w pluralistycznej wizji form zrzeszania się i działania (RM 72).

Nawiązując do tej wypowiedzi Ojca Świętego, kard. Joseph Ratzinger wspomina, że bliższe spotkanie w latach siedemdziesiątych XX

¹⁰ Mając na uwadze kleryckie stowarzyszenia wiernych należy także pamiętać o kanonach 278 i 287.

Kan. 278: § 1. Duchowni diecezjalni mają prawo zrzeszania się z innymi dla osiągnięcia celów zgodnych ze stanem duchownym.

§ 2. Duchowni diecezjalni powinni w sposób szczególny doceniać te stowarzyszenia, które – mając statuty zatwierdzone przez kompetentną władzę – przez odpowiedni i właściwie zatwierdzony sposób życia oraz braterską pomoc pobudzają własną świętość w wykonywaniu posługi, jak również sprzyjają pogłębianiu więzi między sobą i z własnym biskupem.

§ 3. Duchowni powinni się powstrzymać od zakładania lub przynależności do stowarzyszeń, których cel albo działalność nie dadzą się pogodzić z obowiązkami właściwymi stanowi duchownemu lub mogłyby przeszkadzać w sumiennym wypełnianiu zadania zleconego im przez kompetentną władzę kościelną.

wieku z ruchami neokatechumenatu, *Comunione e liberazione*, *Focolari* było dla niego wspaniałym osobistym doświadczeniem. Jego zdaniem, widać było w tych ruchach zapał i entuzjazm ludzi, którzy na co dzień żyli wiarą i radością tej wiary pragnęli dzielić się z innymi jako otrzymanym darem¹¹.

Wydaje się, że wspomniany przez kard. Ratzingera „ewangeliczny zapał i entuzjazm” jest cechą charakterystyczną kościelnych ruchów. Stąd z jednej strony jest to wspaniały dar Ducha Świętego w Kościele, ale z drugiej strony – wielkie wyzwanie powodujące czasem różnego rodzaju napięcia, szczególnie z tzw. Kościołem-instytucją. Rodzi się więc potrzeba odpowiednich rozwiązań prawnych, które by nie niszcząc charyzmatu kościelnego ruchu, odpowiednio ukierunkowały go dla dobra całej wspólnoty wierzących. Jak już zostało powiedziane, obecne prawodawstwo kanoniczne zasadniczo włącza kościelne ruchy w struktury kościelnych stowarzyszeń czy w działalność instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego. Wydaje się, że w tych ramach dla kościelnych ruchów największe możliwości przełożenia na język prawny danego charyzmatu tkwią w ułożeniu odpowiednich regulaminów i statutów. Jest to jednak osobny temat, któremu należałoby poświęcić inne rozważanie.

* * *

W zakończeniu warto zwrócić uwagę na „kryteria charakteru kościelnego” podane w encyklice *Christifideles laici* odnośnie do zrzeszania się wiernych świeckich. Kryteria te papież odnosi do „zrzeszania osób świeckich w Kościele”, ale mają one moc teologiczną i prawną także w stosunku do wszystkich kościelnych stowarzyszeń i ruchów. Według Jana Pawła II kryteria te są następujące:

1. Stawianie na pierwszym miejscu powołania każdego chrześcijanina do świętości, objawiającego się „w owocach łaski, które Duch rodzi w wiernych” (LG 39) i polegającego na dążeniu do osiągnięcia pełni chrześcijańskiego życia i doskonałości miłości (LG 40). W myśl tej zasady wszystkie bez wyjątku zrzeszenia laikatu starają się coraz bardziej spełniać w Kościele rolę narzędzia świętości oraz „akcentują i wysuwają na pierwsze miejsce u swych członków ściślejszą łączność między życiem praktycznym a wiarą” (AA 19).

¹¹ J. Ratzinger, *I movimenti ecclesiali e la loro collocazione teologica*, „*Ius Ecclesiae*” 12:2000, s. 3–4.

2. Odpowiedzialność w wyznawaniu wiary katolickiej, wyrażająca się w tym, że przyjęcie i przepowiadanie prawdy o Chrystusie, Kościele i człowieku odbywa się zgodnie z jej autentyczną interpretacją Nauczycielskiego Urzędu Kościoła. Każde więc stowarzyszenie skupiające ludzi świeckich winno być miejscem głoszenia wiary, przybliżania do wiary i wychowywania w wierze, zawsze z zachowaniem jej pełnej treści.

3. Świadeństwo trwałej i autentycznej komunii znajdujące wyraz w synowskim odniesieniu do papieża, który jest trwałym i widzialnym źródłem jedności Kościoła powszechnego (LG 23), i do biskupa, będącego „widzialnym źródłem i fundamentem jedności Kościoła partykularnego” (LG 23), przy zachowaniu „wzajemnego szacunku i sprawnej koordynacji wszystkich form apostołstwa w Kościele” (AA 23). Łączność z papieżem i z biskupem winna się wyrażać w lojalnej gotowości do przyjmowania ich nauki i pasterskich zaleceń. Ponadto, w myśl zasad kościelnej komunii należy uznać w Kościele słuszną wielość form stowarzyszeń laikatu, troszcząc się równocześnie o to, by ożywiała je zawsze gotowość do wzajemnej współpracy.

4. Zgodność z apostołskim celem Kościoła i udział w jego realizacji, czyli w ewangelizacji i uświęcaniu ludzi oraz urabianiu na modłę chrześcijańską ich sumienia, by w ten sposób przepoić duchem ewangelicznym różne społeczności i środowiska (AA 23). Wymaga to, by zrzeszenia laikatu, wszystkie razem i każde z osobna, pogłębiały swoje zaangażowanie misyjne stając się w coraz większym stopniu podmiotem nowej ewangelizacji.

5. Zaangażowana obecność w ludzkiej społeczności, będąca zawsze – w świetle społecznej nauki Kościoła – służbą na rzecz pełnej godności człowieka. Znaczy to, że zrzeszenia świeckich, wnosząc do społeczeństwa żywe świadectwo uczestnictwa i solidarności, sprzyjają umacnianiu w nim zasad sprawiedliwości i braterstwa.

MOVIMENTI E ASSOZIAZIONI ECCLESIALI NEL DIRITTO CANONICO

Riassunto

“All'interno della Chiesa si presentano vari tipi di servizi, funzioni, ministeri e forme di animazione della vita cristiana. Ricordo, quale novità emersa in non poche Chiese nei tempi recenti, il grande sviluppo dei *movimenti ecclesiali* dotati di dinamismo missionario [...]. Racomando, quindi, di diffonderli [...] alla vita cristiana

e all'evangelizzazione, in una visione pluralistica dei modi di *associarsi* e di esprimersi" (Giovanni Paolo II, Enc. *Redemptoris missio*, n. 72).

Prendendo in considerazione tale osservanza di Santo Padre, l'articolo vuole presentare i movimenti ed le associazioni nel diritto canonico. Tenendo conto del fatto che secondo la legislazione vigente della Chiesa cattolica le norme canonistiche che riguardano i movimenti ecclesiali sono praticamente inserite a quelle delle associazioni, l'articolo è dedicato proprio alle associazioni dei fedeli nel diritto canonico allo scopo di dimostrare il loro concetto, la finalità e le distinzioni. In modo particolare a proposito di questi associazioni va ricordato: sono distinte dagli istituti di vita consacrata e delle società di vita apostolica; sono formate sia da chierici, sia da laici, sia da chierici e laici insieme; tendono ai fini religiosi, rispondenti o connessi con la missione della Chiesa: l'attuazione di una vita più perfetta, l'incremento del culto o della dottrina cristiana, altre opere di apostolato, come le iniziative per l'evangelizzazione, l'esercizio di opere di pietà o di carità, l'animazione dell'ordine temporale mediante lo spirito cristiano.